

УДК 1:14+316.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.7>**В. А. Захаров**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6885-8125>

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

В. В. ТкаченкоORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7135-6659>

аспірантка кафедри теоретичної і практичної

філософії імені професора Й. Б. Шада

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

НАСЛІДКИ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ ЖИТТЯ КРИЗЬ МАСОВУ КУЛЬТУРУ НА ПРИКЛАДІ СЕРІАЛУ «ЧОРНЕ ДЗЕРКАЛО»

Постановка проблеми. Поняття «масова культура» хоч і інтуїтивно зрозуміле будь-якій людині, але воно все одно викликає безліч дискурсів через свою складність та багатогранність. Від самої сутності цього явища до певних умов та аспектів, які мали вплив на його формування. І яку б оцінку не давали дослідники багатьох гуманітарних напрямків, треба визнати, що масова культура робить великий внесок в культуру, економіку, соціальне життя і навіть політику. Вона актуальна, насичена, різна, а також, як і інші речі, гостро реагує на зовнішні зміни. Візьмемо за приклад науково-технічних прогрес та запровадження його здобутків в життя суспільства.

Окрім змін в технологічному виготовленні масового продукту (техніка для створення кіно та фотографій, Facial Recognition Technology, програми для звукозапису тощо), масова культура є лакмусовим папірцем переживань суспільства, мрій, висвітлення ідеалів, прогнозування та футуристичності світу. Масова культура підіймає питання: статевого виховання, політичних репресій, відкриття космосу, сексуальних домагань, нетрадиційних відносин тощо.

Британський серіал «Чорне дзеркало» можна назвати попереджувальним та частково пророчим серіалом сьогодення. Як технології впливають на наше життя, як людина змінюється в цих умовах і як вона реагує, яке буде наше суспільство – ось основні теми, які порушує цей серіал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-культурологічний та соціальний простір текстів за останні десятиліття значно доповнився аналітичними роботами, які розбирають та досліджують феномен масової культури. До основних науковців, приділивших увагу «масовій культурі» та медіа простору, ми можемо віднести: іспанського філософа Х. Ортега-і-Гассета, канадського філософа М. Маклюєна, теоретика культури Дж. Сторі та представників Франкфуртської школи – Т. Адорно, Е. Фромма, Ю. Гарбермаса та ін.

До сучасних вітчизняних дослідників, які переосмислювали фундаментальні філософські роботи та досліджували маскультуру відносяться: О. Козинець, В. Соболев, Є. Борисенко, М. Дружинець, Н. Приходькіна, О. Шинкаренко та ін.

Також при підготовці цієї роботи, ми зверталися до авторів, які розглядали питання тілесності, смерті, відносин кризь сучасні технології. Ми можемо віднести: В. Богаченко, Я. Христенко, С. Місержи, О. Поцулко, М. Савин-Баден, В. Мейсон-Робби, І. Коваленко, Ю. Малякова, Е. Кальницький.

Серіал «Чорне дзеркало» став настільки якісно виготовленим, соціально гострим, успішним та певною мірою негативно пророчим, що став об'єктом соціально-філософського аналізу серед західних дослідників таких як С. Тан, М. К.Л.Є., Д. Рамос та К. Нго.

Мета роботи полягає у дослідженні наслідків технологізації кризь призму масової культури сучасності на основі британського серіалу «Чорне дзеркало», як продукту маскультури.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку нашої роботи, актуалізуючи її ми зробили припущення, що термін «масова культура» (маскультура як її називає Дж. Сторі) є інтуїтивно зрозумілим. Можна грубо сказати, що «масова культура» – це культура для мас і масово розповсюджена. І це може бути дійсно так. Але все одно цікавим є його генеза, бо сама зміна людини призвела до появи цієї культури і смислове навантаження, символи та образи подаються ті, які зрозуміли людям масової культури. Також аналіз та розгляд масової культури на початку роботи необхідний для того, щоб знайти точки на які впливає технологізація та під яким кутом вона буде розглядатися та демонструватися у серіалі чорне дзеркало.

Тоні Бентте називав масову культуру безплідним явищем, яке є сумішчю суперечливих та заплу-

таних знань, які здатні завести нас у глухий кут [8, с. 13]. І щоб розібратися в цих суперечливих та заплутаних знаннях, дослідники випрацьовують власні критерії, сторони та підходи для розгляду цього явища. Так, Джон Сторі зауважує, що мас культуру завжди протиставлять народній культурі, певній культурі, культурі робочого класу та ін. Таким чином, коли культура за певними характеристиками є Іншою. Також буде доречним зазначити, що в розумінні дослідника, маскультура може розглядатися у двох проекціях: як економічна складова (виробництво мас продукту) так і простір сенсів (сутність людини мас, її ідеї та ідеали). До чого ми ще звернемося після короткого історичного огляду.

Основною роботою для нашого дослідження є «Бунт мас» (або «Повстання мас») іспанського філософа Хосе Ортега-і-Гассета. Ця концепція створена у 1930 році, актуалізувалася через 10 років після закінчення Другої Світової війни та є сформованою оцінкою тенденцій у суспільстві має на меті розібратися з феноменом масової людини, бо «Ось грізний факт нашого часу, описаний в усій його брутальності. До того ж він абсолютно новий в історії нашої цивілізації. Ніколи, в цілому її розвитку, не траплялося нічого подібного» [5]. Ця робота є фундаментальною. Як і Карл Маркс, Хосе Ортега-і-Гассет поділив суспільство. Тільки не на класи, як засновник «Капіталу», а на два типи – «аристократія» та «маса». «Натовп» – поняття кількісне та візуальне: безліч. Перекладемо його, не спотворюючи, мовою соціології. І отримаємо «масу». Суспільство завжди було рухливою єдністю меншості та маси. Меншість – сукупність осіб, виділених особливо; маса – не виділених нічим. Йдеться, отже, йде не тільки і не стільки про «робочу масу». Маса – це середня людина» [5].

Маса – така характеристика людини, яка не вимагає збирання натовпу. Людина не стає масовою через кількість оточення. Це психологічне явище. Навіть людина, яка себе визначає в негативній характеристиці є сірою, але не масовою.

Такий ефект в суспільстві став можливим через соціально-політичні, технологічні події, коли рівень життя суспільства різко виріс. «У XIX ст. в Європі набула поширення демократія. Водночас почала відбуватися криза, оскільки маси, «за визначенням, не повинні і не можуть керувати навіть власною долею» [4, с. 35]. Також це пов'язано з різким ростом економіки, коли люди низьких прошарків суспільства стали більш заможними і зрозуміли, що вони також можуть досягти відносно високого рівня життя дуже швидко і їм це доступно. Спадкові багатії біднішали; робочий клас поступово перетворювався на пролетаріат; люди середнього достатку – буржуа – тим часом мали все більші й більші прибутки. Буквально

з кожним днем становище закріплювалось; зростала економічна незалежність. Те, що раніше вважалося би схильністю Фортуни та викликало би вдячність, стало розглядатися як законне благо, за яке не дякують, але якого вимагають» [4, с. 35].

До питання масової культури зверталися представники Франкфуртської школи. «М. Горькаймер і Т. Адорно у своїй знайомій книжці «Діалектика Просвітництва» присвятили йому цілий розділ, схарактеризувавши масову культуру як «культурну індустрію», а сам Адорно випустив низку статей, присвячених цій темі. Сьогодні ідеї франкфуртців щодо цієї теми розвиває Ю. Габермас, зокрема у своїй праці «Структурні перетворення у сфері публічності.»» [2, с. 156]. Якщо оформлювати ідеї цих авторів в одну тезу, то масова культура є продуктом (а сьогодні це носить назву «контент») масового виробництва. Отже, масовість як вимірювана категорія вирішує. До розгляду обох думок приходить Борисенко Єлизавета яка підсумовує, що «позбавлена сенсів масова культура, з одного боку, стає елементом ринкової економіки, а з іншого – інструментом для маніпулювання».

На наш погляд (виходячи з елементарного спостереження за створенням контенту та розвитку креативної економіки сьогодні), масова культура – є створенням масштабного (за розповсюдженням) контенту, яка несе певні наративи та ідеї, відображає сучасний світ. До того ж, це певна система, яка підтримується та формується ЗМІ, Інтернетом, Міжнародними компаніями і створює безліч одиниць продукту різної якості. Не можна сказати, що якщо маса (за Гасетом) нічого не хоче, пливе по течії тощо, то можна створювати поганий продукт. Продукт масової культури – це економічний продукт, продукт, який має збирати гроші, приваблювати рекламодавців, давати колаборації. Тому масовий продукт не може бути нудним та поганим, бо сучасна людина перенасичена контентом і її треба дивувати. Також ми відкидаємо того факту, що люди, споживаючи цей продукт не аналізують його, не переносять образи на себе, не рефлексують. Масова культура так само може змусити людину стати на шлях переосмислення. Не говорячи про те, що іноді, дві культури зближуються і справляють дивовижне враження. Наприклад, як відомий соліст рок-групи Queen Фредді Мерк'юрі (був більше для масового споживача), який створив пісні та заспівав їх з Монсеррат Кабальє – великою оперною дивою. Такий дует зустрів неоднозначну оцінку з боку критиків, ба більше, бо вони просто не знали як це оцінювати. Вони визнавали, що це союз двох сильних особистостей, здобувших визнання в своїх нішах, з прекрасними голосами, але як це оцінювати? за «якою школою»? Критикам було не зрозуміло. І ось дві культури перетнулися.

Масова культура передає та імплінує певні ідеї та наративи. З науково-технічним прогресом повстало питання його впливу на соціум, економіку та життя загалом. Цифровий простір не доповнює простір, а дублює його в іншому вимірі. Усе отримало другий рівень життя. І ідеї наукового розвитку, наслідки технологізації торкаються усіх. Кіно, серіали, картини, фотографії, кліпи, будь-який контент малював власне відношення до технологізації.

«Чорне дзеркало» – продукт британського серіаловиробництва, прем'єра якого була 2011 року на каналі Chanal 4. Серіал «у трагічному світлі демонструє найбільш значущі соціальні дефекти масового суспільства сьогодення» (Хам)», але крізь негативного впливу технологій. Усі серії всіх сезонів не пов'язані між собою ніякою сюжетною лінією, різні герої, різний час, різні ситуації, але одне залишається незмінним – технології. З точки зору маркетингу – бізнес має закривати больові точки споживача. Технології можуть їх закрити, але які наслідки цього будуть – не відомо. Наприклад, питання вічного життя та спілкування з померлими, питання залежності від соціальних мереж та оцінки суспільства, питання приватності – це маленький збір проблем, які розкриває серіал. Авжеж ми не можемо описувати та аналізувати детальні всіх серії, але зробимо розбір декількох серій з зазначених проблем.

Питання смертності, тілесності, життя не обмежується філософуванням мислителів усіх епох. Замислювання даними проблемами є тотальним та екзистенціальними для усіх. Люди, які пройшли досвід втрачання близької людини стикаються зі складними психологічними станами, страхами, біллю та питанням як це пережити. Нерідко після такого досвіду, люди йдуть шукати відповіді в релігії, сектах, філософію та психологію. Люди з таким досвідом – вразливі. Героїня однієї з серій втратила чоловіка через автокатастрофу. Авжеж вона стикнулася з сильними психологічними переживаннями. Її сестра пропонує звернутися до сервісу, який аналізує всю інформацію про людину в мережі (її переписки, коментарі, фотографії, дзвінки тощо) та імітує спілкування за неї. Другий рівень, який доступен в цьому світі – імітування голосу під час телефонного дзвінка. Третій рівень – замовлення робота з нано-матеріалів, який 1:1 схожий на людину.

Серіал демонструє як технології можуть запропонувати нові підходи до розуміння смерті, адаптації до втрати, але це не є дієвим та справжнім. Технології можуть сканувати людину та певною мірою імітувати її, але питання волі залишається не закритим. Роботи не можуть дати реакцію на явища та ситуації, як реальна людина. Воля – це не процес імітації та механізації. Хочемо зазначити, ще один цікавий момент в цій серії. Головна

героїня, коли зрозуміла, що її чоловіка не може замінити робот, не вимкнула його, що дорівнює вбивству (згідно її світогляду), вона закрила його на даху будинку. Тобто ефект людяності створюється за рахунок антропоморфних даних та класичної візуалізації людини. Шкіра, кінцівки, голова тощо. «Однією з сучасних проблем, виявлених біоетикою, є матеріалістичне трактування життя і смерті. Зведення їх до фізіологічних, фізико-хімічних взаємодій не тільки спрощує дані проблеми, а й знецінює саме життя. Наслідком цього стає розгляд проблеми життя і смерті як проблеми психології» [6].

Авжеж серіал дає власне судження щодо залежності людей від лайків у досить гіпербалістичній формі. Буття людини запропонованого світу складається від оцінки оточуючих. Тому, люди втрачають власну ідентичність, подавляють негативні емоції, лицемірять заради гарних оцінок, які впливають на становище в соціумі і як слідство – користування його благами. Такий собі аналог грошей.

Питання приватності розкривається в ситуації, коли в очах людини майбутнього приховані камери, які фіксують все, що побачила людина. Етико-правові питання торкаються юридичних норм та питань приватності людини, свободи та згоди на демонстрування матеріалів. Або в іншій серії, коли вбивають жінку через хештег та голосування людей за це. Це гіперболізує те, що цифровий простір, який став нашою другою реальністю створює нові ідентичності, нові особистості людини. Ми можемо бути там ким завгодно не думаючи про відповідальність та наслідки. «Українська дослідниця Н. Терлецька переконана, що подальший розвиток штучного інтелекту та поява суперінтелекту «може призвести до повного нівелювання особистісної свободи та тотального контролю з боку соціуму, що призведе до втрати загальнолюдських цінностей та їхньої підміни цілковито утилітарними комп'ютерно-керованими моделями програмування поведінки мас, заради реалізації інтересів еліти, що очолить новостворений «техногенний рай», де підпорядкування соціуму заради досягнення миру і безпеки буде основною цінністю» [9].

Висновки. Провівши дослідження, ми можемо зробити наступні висновки: поняття «масова культура» є складним і багатограним явищем, інтерпретація якого залежить від конкретного дослідника. Однак, на нашу думку, розуміти масову культуру як примітивну, як явище, що існує в протигагу елітарній культурі, сьогодні неможливо. Ми вважаємо, що сьогодні більш актуальним є розуміння цього феномену в контексті Франкфуртської школи, яка трактує масову культуру як продукт, призначений для масової аудиторії (за кількістю). Сучасна масова культура не є посередньою, нудною або невизразною.

Вона відображає проблеми сучасного суспільства, виступає маркером цих проблем і навіть здатна до футуризму. Для підкреслення цієї думки ми проаналізували серіал «Чорне дзеркало». «Чорне дзеркало» – це якісний телевізійний продукт масового виробництва, який змушує глядача замислитися над питаннями технологізації та її дуже неприємними наслідками. Завдяки цьому серіалу в масовому просторі порушуються питання про сприйняття смерті, існування в цифровому просторі, залежність від лайків та багато інших тем.

Література

1. Адорно Т., Горкгаймер М. Діалектика Просвітництва. 1997.
2. Борисенко Є. Стратегічна раціональність масової культури. Філософська думка. 2022. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.155>.
3. Дружинець М. Масова культура: підходи до вивчення та напрями теоретичного осмислення. Арт платформа. 2020. URL: <https://art-platforma.kmaesm.edu.ua/index.php/art1/article/view/20/17>.
4. Козинець О., Соболев В. Роль і значення мас у державі та суспільстві у вченні Х. Ортеги-і-Гассета. 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32369>.
5. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813>.
6. Поцукало О. Проблема моралі в розумінні сутності життя і смерті в епоху біомедичних технологій. Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах. 2020. URL: https://www.vnmu.edu.ua/downloads/pdf/zbirnyk_filisof_2020.pdf.
7. Приходькіна Н. Основні положення концепції Герберта Маршалла Маклюена в контексті виникнення феномена медіаосвіти. Вісник Черкаського університету. 2017. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=VchdpuP_2017_142_34.
8. Сторі Д. Теорія культури та масова культура. 2005. URL: https://hromadalib.files.wordpress.com/2016/08/storey_2005_theory.pdf.
9. Терлецька Н. Людина в метаантропології та трансгуманізмі й смисл людського буття. Науково-теоретичний альманах Грані. 2020. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1464>.
10. Хоменко Г. Формування конформістської свідомості в умовах суспільства гаджетів (на прикладі серіалу «Чорне дзеркало»). Альманах Наукового товариства ім. Шевченка. 2017. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18296/almanach_6_web.pdf?sequence=1#page=121.

Анотація

Захаров В. А., Ткаченко В. В. Наслідки технологізації життя крізь масову культуру на прикладі серіалу «Чорне дзеркало». – Стаття.

Автори запропонованої статті здійснюють короткий історико-філософський аналіз поняття «масова

культура», акцентуючи увагу на філософському спадку іспанського мислителя Хосе Ортеги-і-Гассета та доробку представників одразу двох поколінь «Франкфуртської школи». «Масова культура» у всіх дослідників висвітлюється як складне та своєрідне поняття, яке включає в себе кількісні та якісні характеристики і яке не можна розглядати поза історичним контекстом, ігноруючи соціально-історичні, політичні та економічні умови. Особливо сьогодні, в сучасному світі, масова культура стала лакмусовим папірцем суспільних проблем, зокрема висвітлюючи питання «технологізації буття». Виходячи з вищезазначеного, автори статті формулюють мету роботи – дослідження проблеми технологізації буття через призму масової культури на прикладі британського серіалу «Чорне дзеркало», який вийшов на екрани у 2011 році, а виробництво якого триває до сьогодні. Для досягнення поставленої мети автори дослідження використовують такі наукові методи: порівняльно-історичний – для дослідження поняття «масова культура», герменевтичний – для аналізу серіалу та порушених у ньому проблем, а також індуктивно-дедуктивний – для узагальнення отриманих результатів та формулювання висновків. Аналізуючи серіал «Чорне дзеркало», автори виокремлюють такі теми та наслідки технологізації суспільства: сприйняття смерті через досвід втрати близької людини та її «заміну» через дублювання у цифровому просторі, залежність від оцінки та думки оточення, залежність від «лайків» та перевагу цифрового життя над реальним, втрата самоідентичності, втрата приватності та питання публічності, а також питання безпеки у соціальних мережах. Наприкінці дослідження автори приходять до висновку, що сучасна масова культура більше відповідає визначенню, запропонованому Франкфуртською школою, а саме: масова культура стає такою через велику аудиторію (тобто переважає кількісна складова). Сучасна масова культура може бути складною, цікавою, поєднуватися з елітарною культурою, піднімати важливі теми та проблеми, і серіал «Чорне дзеркало» це підтверджує. Масова культура сьогодні – це лакмусовий папірець буття людини, що резонує з великою кількістю людей.

Ключові слова: технологізація, масова культура, візуальна культура, смерть, тілесність, приватність, самоідентичність, безпека.

Summary

Zakharov V. A., Tkachenko V. V. The consequences of the technologization of life through the lens of mass culture: a case study of the series “Black Mirror”. – Article.

The authors of the proposed article conduct a brief historical-philosophical analysis of the concept of «mass culture,» focusing on the philosophical legacy of the Spanish thinker José Ortega y Gasset and the works of representatives of two generations of the Frankfurt School. «Mass culture» is presented by all researchers as a complex and unique concept that includes both quantitative and qualitative characteristics, which cannot be considered outside of the historical context, neglecting socio-historical, political, and economic conditions. Especially today, in the modern world, mass culture has become a litmus test for societal issues, particularly

highlighting the question of the «technologization of being.» Based on the above, the authors of the article formulate the research objective as the study of the problem of the technologization of being through the prism of mass culture, using the British TV series «Black Mirror,» which premiered in 2011 and is still in production, as a case study. To achieve the stated objective, the authors employ the following research methods: the comparative-historical method for exploring the concept of «mass culture,» the hermeneutic method for analyzing the series and the issues it addresses, as well as inductive-deductive methods for summarizing the results and formulating conclusions. In analyzing the series «Black Mirror,» the authors highlight the following themes and consequences of the technologization of society: the perception of death through the experience of losing a loved one and their «replacement» via duplication in the

digital space, dependence on the evaluation and opinions of others, dependence on «likes» and the preference for digital life over real life, loss of self-identity, loss of privacy, issues of public exposure, and questions of safety in social networks. At the end of the study, the authors conclude that modern mass culture more closely aligns with the definition proposed by the Frankfurt School, specifically that mass culture becomes such due to its large audience (i.e., the quantitative aspect prevails). Modern mass culture can be complex, engaging, merge with elite culture, and address important themes and issues, as evidenced by the series «Black Mirror.» Mass culture today is a litmus test of human existence, resonating with a large number of people.

Key words: technologization, mass culture, visual culture, death, corporeality, privacy, self-identity, security.